

Vida BARAC-GRUM

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2
HR-10000 Zagreb

ČAKAVCI IZMEĐU SENJA I KARLOVCA U KONTAKTNIM SITUACIJAMA

U ovom radu prikazujem položaj čakavaca na potezu od priobalja do Karlovca. Većinu čakavskoga stanovništva čine pripadnici ikavsko-ekavskoga dijalekta. Na tom se području oni nalaze u različitim govornim kontaktima s govornicima različitih dijalektnih i jezičnih osnovica. Pokazuje se da o vrsti jezičnoga kontakta ovisi i njegov rezultat, ali i o drugim izvanlingvističkim čimbenicima.

1. Čakavci na potezu od priobalja (od priobalnoga Senja) do karlovačkoga područja u unutrašnjosti pretežito pripadaju ikavsko-ekavskoj govornoj grupi. Izuzetak čine govori ekavske čakavske Crikvenice u priobalju i mrzlovodički ekavski čakavski idiom u unutrašnjosti. Govori ovoga područja u unutrašnjosti nalaze se u veoma različitim govornim zaokruženjima; oni su u kontaktu (bliskom ili daljem, kratkotrajnom ili dugotrajnijem) s govornicima svih naših narječja (štokavcima i kajkavcima) i s govornicima slovenskih dijalekata. Tako su oni, koliko god su i zadržali svoju geografsku kompaktnost na nekim dijelovima toga područja, ipak naknadnim procesima naseljavanja inogovornika ili graničnim dodirima s drugim starinačkim stanovništvom donekle mijenjali svoja određena obilježja. U ovom radu promatram neke elemente koje su čakavci, prvenstveno ikavsko-ekavskoga dijalekta, sačuvali od svojih inherentnih obilježja na fonološkoj jezičnoj razini u različitim kontaktnim situacijama, ali i u kojoj su mjeri promijenili neka svoja fonološka sustavna obilježja zbog utjecaja govornika s kojima su bili (ili su i

danas) u kontaktu.¹ Nesustavne promjene za čakavski dijalekt ovog tipa upućuju – kao i uvijek u susretu govora različitih narječja – na mogući novi smjer kretanja pojedinih izofonemskih čakavskih obilježja.

Čakavski ekavski govori na ovom području po svom se položaju razlikuju međusobno. Crikvenički je govor okružen govorima istoga narječja, iako drugačije dijalektne osnovice. Mrzlovodički je govor, kao i drugi govori u unutrašnjosti, povezan i s govornicima kajkavskoga narječja, ali i sa čakavcima ikavsko-ekavskoga tipa.

2. Mnogi od ovih govora – bez obzira u kojem se zaokruženju oni nalazili, kajkavskom, štokavskom ili slovenskom – imaju različit vokalni sustav u dugim i kratkim slogovima. To se ne odnosi na priobalne govore, koji u svojoj fonološkoj strukturi imaju samo monofonški vokalni inventar.

U govorima u unutrašnjosti ovoga dijalektnoga tipa koji su u svojem autohtonom razvoju stvorili razlikovne vokalne odnose između dugoga i kratkoga vokalizma u dugim se slogovima u smjeru zatvaranja ili diftongacije kreću prvenstveno srednji dugi *e*: i *o*: vokali. Na taj su se način primakli razvoju vokalizma u južnim otočnim vokalnim sustavima, ali ne u smislu jednakosti promjena, već u smislu obilježenosti dužine koja pruža mogućnost za vršenje fonetskih ili fonoloških mijena.

U Brinju u Lici² postoji sustav diftongiranih dugih *e*: i *o*: vokala i zatvorenost dugoga *a*: vokala. Da se radi o pojavi koja je i danas unutar ovih čakavskih govora relevantna u razvojnom smislu pokazuju govori u Sincu u Lici, ali i govor čakavske ekavske Mrzle Vodice u Gorskom kotaru u kojima diftongacija *e*: i *o*: nije simetrična, što znači da ne predstavlja završen proces. Analogan proces ovome zapaža i Težak³ u ozaljskim govorima, u kojima se dugi (ne i naknadno produženi) vokali *a*:, *e*: i *o*: zatvaraju, pri čemu se dugi *e*: sporadično i diftongira.

Vraćajući se opet Brinju u Lici, čakavskom govoru povezanom sa štokavcima, uočavamo situaciju kada do diftongacije i zatvaranja dugih *e*: i *o*: vokala ne dolazi i

¹ Prozodijsku sliku ikavsko-ekavskih čakavskih govora, pa tako i ovih, na ovom području, prikazala je Iva Lukežić u svojoj knjizi *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Rijeka 1990. Ona je pokazala da čakavci ove dijalektne osnovice nisu, ni u kontaktnoj situaciji, mijenjali svoj čakavski prozodijski identitet. Moglo bi se još ustvrditi da ga oni nisu mijenjali ni u veoma čvrstom čakavsko-kajkavsko-slovenskom kontaktu na današnjem gorskokotarskom kajkavskom području, jer je njihov razvojni put prema gubljenju intonacijskih i kvantitativnih opreka morao utjecati na sliku kajkavskih gorskokotarskih govora.

² Usp. rad Božidara Finke i Slavka Pavešića, Rad na proučavanju čakavskoga govora u Brinju i okolici, *Rasprave Instituta za jezik* 1, Zagreb 1968, str. 5–44.

³ Stjepko Težak, Ozaljski govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, Zagreb, 1981, str. 203–428.

u naknadno produženim slogovima (i ponovno nalazimo situaciju koja nas podsjeća na istosmjerni proces u čakavskim govorima otočnoga Brača ili Hvara).

Da je proces fonetsko-fonološke obilježenosti dugoga vokalizma čakavskih ikavsko-ekavskih govora ustrajan pokazuju i karlovački čakavci,⁴ koji nisu izgubili ovu čakavsku crtu u dugom vokalizmu unatoč svojem kajkavskom i štokavskom zaokruženju u kojem su oni i danas, ali i povijesno, u sociolingvističkom smislu u podređenom položaju.

Ovu svoju fonetsko-fonološku crtu čakavci ovoga područja uglavnom ne prenose na štokavske govore s kojima su u kontaktu. Ali veoma je lako prenose na kajkavske govore, koji i sami poznaju slične fonetsko-fonemske ostvaraje, samo u drugačijim uvjetima i s drugačijim zakonitostima. Čakavski poticaj – ekonomičniji u svakodnevnom međusobnom priopćavanju govornika na ovom miješanom govornom području – uvodi jednostavniji fonološko-fonetski sustav i dovodi do čakavskih odnosa razlikovnosti između dugoga i kratkoga vokalizma u istočnim gorskokotarskim kajkavskim govorima, a djelomično i u daljima od njih, u ozaljskima, na primjer. Na jezičnoj razini čakavci su u tom svojem prodornom procesu imali podršku i u susjednim slovenskim belokrajinskim govorima s kojima su povijesno (pored drugih) i sami stvarali jedan bliski komunikacijski jezični sustav.

3. Ikavsko-ekavski refleks jata, kao značajno obilježje ovoga dijalekta, koje ga i imenuje, na većini se područja dobro čuva, unatoč drukčijim govornim okruženjima.⁵ Tako štokavski ikavci nisu uspjeli narušiti ikavsko-ekavski senjski sustav, a ikavsko-ekavski refleks jata nije zatrt ni u Brinju. Ipak, prodora ima u nekim govornim idiomima i to u smislu pojave vokala *e* na mjestu *i* u govorima okruženim ekavcima, kao *zēnica* (Vukova Gorica) ili u smislu dvostrukih ostvaraja *i* i *e* na mjestu gdje treba očekivati *i*, kao *šīdit* i *sēdit* (također Vukova Gorica). Takve dvostruke ostvaraje spominju gotovo svi dijalektolozi koji su opisivali pojedinačne govore na ovom području. Nešto više nesustavnih ekavskih ostvaraja nalazimo ovdje u onim govorima koji su okruženi kajkavskim ekavcima (Vukova Gorica, Vrbovsko), pa tako i u karlovačkom govoru (*strēha*, *pēvat*), u kojem se, premda rijetko, ostvaruje *e* i kao kajkavska kontinuanta jata: *prēdi*.⁶ Tu, dakle,

⁴ O tome v. Božidar Finka – Antun Šojat, Karlovački govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 3, Zagreb, 1973, 77-150; Antun Šojat, Položaj karlovačkih govora među hrvatskim dijalektima, u: *Karlovac 1579-1979*, Karlovac 1979, str. 271-274.

⁵ Na tu je crtu upozorila i Iva Lukežić, *ibid.*, istakavši je kao najznačajniju u fonološkom sustavu ovih čakavaca i kao crtu koja se najteže gubi.

⁶ Karlovački govorni primjeri preuzeti su iz citiranoga rada o karlovačkim govorima Finke i Šojata.

čakavski sustav promjena nije uspio posve nadvladati kajkavski, koji je u tom području (uz danas i štokavski) prestižni govor.

Ikavsko-ekavska čakavska osobitost jedna je od crta ovih govora koju ne mogu lako narušiti utjecaji inogovornika. Ali tu svoju fonološku čakavsku komponentu gorskokotarski čakavci prenose u gorskokotarske kajkavske govore Fužine (*d'ica*, *č'ovik*),⁷ Lokava (*s'idište*, *č'ovyk*), Skrada (*l'ipo*), Ravne Gore (*ml'i:ku*). Djelomično je prenose i u ozaljske govore.

U smislu razvoja ove crte naročito nam je zanimljiv govor Ravne Gore sa svojim mogućim, premda rijetkim, realizacijama $\epsilon > i$, zbog svoje genetske veze sa slovenskim ekavskim rovtarskim dijalektima. Okružen čakavcima, kontaktirajući s njima, ni ovaj govor nije mogao odoljeti snažnoj čakavskoj razvojnoj komponenti koja obilježava ikavsko-ekavski čakavski dijalekt i morao se podvrgnuti zakonima jezika i govora u kontaktu da nesustavno prihvati jedan element njemu stranoga razvojnoga puta, koji mu je genetski dalek.

4. Svoju čakavsku genezu ovi govori pokazuju i u refleksu $\tau, \upsilon > a$. U ovoj razvojnoj crti dolazimo do situacije kada se pokazuje kako ono što je relevantno za jedan tip govornoga kontakta (kajkavsko-čakavskoga) ne mora to biti i za drugi tip govornoga kontakta (čakavsko-štokavskoga). Dok se razvojna crta $\tau, \upsilon > a$ čuva u govorima okruženima kajkavcima – *sān*, *sāñam*, *mālin* (Vukova Gorica), *māgla*, *kōñčac*, *vāļe* (Vrbovsko), pokazujući svoje čakavsko podrijetlo, njezino čuvanje među štokavskim govornicima manje je uočljivo. Zato su u štokavskom zaokruženju jače obilježene tipično čakavske realizacije kao *mālin*, *Vāzam*, *vāč*, *vāļe* u karlovačkom govoru, premda je $\upsilon\upsilon$ prešlo u *u* (dakle, razvilo se u štokavskom smjeru). $\upsilon\upsilon$ je prešlo u *u* i u senjskom govoru, ali se čakavski refleks i tu sačuvao u tipičnim čakavskim položajima: *vājk* (< *vavik*), *vāļe*, *Vazān*, *važgāt*, *vāpit* (< $\upsilon\upsilon$ piti).⁸ U Brinju, u govoru u kojem nestaje ova čakavska razvojna crta, ona se ipak zadržala u pojedinačnim riječima: *mālin*, *s mānom*.

Tu svoju razvojnu crtu čakavci ovoga područja u kontaktnoj su situaciji prenijeli u svoje kajkavsko susjedstvo. Tako je u ozaljskim govorima *vāle* (od *vāļe*).⁹ Takvih ostvaraja ima i u istočnim gorskokotarskim kajkavskim govorima.

⁷ Crticom ispred vokala označavam prozodijsko obilježje naglašenosti, a dvotočkom iza vokala dužine.

⁸ V. Milan Moguš, Današnji senjski govor, *Senjski zbornik* 2, Senj, 1966, str. 5-152.

⁹ V. Stjepko Težak, Ozaljski govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, Zagreb, 1981, str. 203-428.

I u ovom se primjeru vidi kako jedna crta, koja nestaje s osnovnoga govornog terena, zaostaje na drugom govornom području kao trag dodira različitih dijalektnih osnovica.

Pored ovakvih vokalnih razvojnih putova za čakavce je još karakterističan i razvoj $e > a$ iza j, \check{c}, \check{z} . Taj odnos nije danas značajan za srednjočakavske govore općenito, ali ipak je i to crta koja – barem u ponekim primjerima – pokazuje nekadašnje sustavnije stanje. Čakavski govornici na ovom području u kontaktnim situacijama i ovu crtu čuvaju podjednako u kajkavskom i u štokavskom zaokruženju, ali nigdje kao dosljednu izofonemsku zamjenu vokala. Tako je *jáčmen, jáčmenov krův* u Brinju, *jătra* i *jáčmik* u Senju. Kako se pojava kao obilježje govornoga sustava povlači, ona ostaje kao leksički podatak u pojedinim govorima u riječi *jačmen* (ili slično), kada prestaje biti razlikovno obilježje za čakavsko-kajkavski odnos.

Riječ *nădri* ‘njedra’ u Vukovoj Gorici, ali i u nekim drugim govorima ovoga dijalekta, zanimljiva je jer pokazuje put – na ovom kontaktima obilježenom području – razvoja od čakavskoga ostvaraja $\check{e} > a$ do kajkavske depalatalizacije palatalnoga glasa. Takvi, makar i nesustavni primjeri, pokazuju što se sve dešava s pojedinim jezičnim segmentima u govornoj upotrebi u kontaktnoj situaciji. Sličan ovom je i već spomenuti primjer *văle* (< vaļe) u ozaljskim govorima.

5. U kontaktu sa štokavcima čakavski govornici Brinja preuzeli su štokavsku zamjenu $h > v$ ili $h > j$ ili se na mjestu h ne izgovara ništa (*řpa, krův, orřj*).¹⁰ Dakle, ono se u svojim osnovnim položajima izgubilo, ali se sačuvalo, pokazujući i u ovom jezičnom segmentu svoju čakavsku crtu, u tipičnim čakavskim zamjenama u skupovima $gt, kt > ht$: *năhta, dăhtor*. U senjskom prestižnom čakavskom govoru¹¹ konsonant h nije potpuno nestao iz sustava i dolazi u svim položajima: inicijalnom, središnjem i finalnom. Ali u svim tim položajima u pojedinim riječima može doći i do štokavskih ostvaraja: do ispadanja h na početku riječi (*řůřva*), do zamjena u središnjem položaju u riječi (*kůvat, kůjna*), a u finalnom položaju do ispadanja dolazi naročito onda kada slijedi konsonant kao početni glas iduće riječi. U susretu sa štokavcima u čakavskom se konsonantizmu h pokazuje kao najslabiji glas.

U zaokruženju s kajkavcima ili sa slovenskim jezičnim elementom čakavci čuvaju h u svim položajima, jer ni s kajkavske govorne strane ni s jezične slovenske

¹⁰ Primjeri su preuzeti iz citiranoga rada Božidara Finke i Slavka Pavešića.

¹¹ Primjeri koji slijede za senjski govor preuzeti su iz citirane studije Milana Moguša o senjskom govoru.

dijalektne osnovice ne dolazi do poticaja za narušavanje čvrstoće položaja *h* u naslijeđenim sustavima. Ipak, i tu mu je slabo mjesto u sustavu, kao i u konzervativnih sjevernoprimorskih priobalnih vinodolskih čakavaca, inicijalni položaj u leksemu *htjeti*. Tako je u Vukovoj Gorici *tīt, tīl, tīla*.

Skupovi *gt, kt* sa čakavskom promjenom u *ht* čuvaju se u čakavaca u kajkavskom zaokruženju. Tako je u Vrbovskom *dōhtor* i *nōhti*, ali *ht* u *nōhti* danas već često prelazi u *ft* (*nōfti*), dakle dešava se promjena tipična za kajkavske govore.

Čakavsku crtu čuvanja *h* u svim položajima pokazuje i mrzlovodički govor, čakavska ekavska oaza među kajkavcima i ikavsko-ekavskim čakavcima: *hīša, mūha, va vrātih*. Tako je i *drūhčije, dōhtor*. Promjena u kajkavskom smjeru vidi se u primjeru *nōfta*.

Zanimljivo je da su štokavsku crtu gubljenja *h* prihvatili i karlovački čakavsko-kajkavski govori, kako to navode Finka i Šojat. Izostanak *h* ovdje nije sasvim redovit, ali je uobičajeniji, pa je *h* danas neusustavljen u svim položajima u riječi u većini ovih govora, a u nekima dolazi i do štokavske zamjene. U skupu *gt* neki govori imaju zamjenu *kt*, neki *vt*, neki *ft*, a manji je broj još zadržao čakavsku zamjenu *ht* (*nōhta*). U ovoj su crti tako do izražaja došle komponente govora svih naših narječja u kontaktu.

Odnos $\check{c} \neq \acute{c}$ (t') dosljedno se čuva u govorima u priobalju, a od čakavskih govora u unutrašnjosti ponegdje se čuva – tako u ličkom Brinju. U govorima gdje se taj odnos čuva čuva se i kvaliteta čakavskoga \acute{c} (t'). Odnos je narušen u gorskokotarskih i prikupskih čakavaca, gdje se rezultat kontakta svodi na jedno, srednje \check{c} (\check{c}). Ali rezultat kontakta vidi se i na kajkavskoj strani, pa i gorskokotarski i prikupski kajkavci imaju izgovorno srednje \check{c} (\check{c}).

U čakavskim se govorima u kontaktu sa štokavcima ne usustavljaju po jednakom redu \check{c} i $d\check{z}$ i \acute{c} i \acute{d} . Tako se u Brinju uspostavlja \acute{d} u refleksima praslavenskoga *dj* (pored čuvanja staroga čakavskog stanja): *rōđen* i *rōjen*, ali $d\check{z}$ nije uspostavljeno. Tu se čakavske osobitosti (u odnosu na štokavske) čuvaju i u refleksima starih skupova *st, sk* (*gūšcer, godišće, lišće*). U zaokruženju s kajkavcima ostvaruje se $\check{s}\acute{c}$: *tīšće* (Vrbovsko, Vukova Gorica).

6. Pokazuje se da put zamjena nije isti u različitim izvanjezičnim i jezičnim situacijama. Prestižni govori u izvanlingvističkom smislu čvršće čuvaju svoje osnovne zakonitosti. Ali i različita dijalektna okruženja utječu na promjene govora u kontaktnim situacijama. Čakavci okruženi štokavcima pokazuju tendenciju gubljenja *h*, ali dobro čuvaju odnos $\check{c} \neq \acute{c}$ i čakavska obilježja \acute{c} . Čakavci okruženi kajkavcima zadržavaju *h*, ali gube odnos $\check{c} \neq \acute{c}$ i čakavsko \acute{c} . Dešava se proces da se inogovorni utjecaj očituje najjače u onim govornim segmentima koji su govo-

rima u kontaktu najdalji. Promjene se lakše dešavaju onim čakavcima koji su u izvanlingvističkom pogledu manje utjecajni, kao čakavci u karlovačkom kraju. Veoma teško onima koji su, poput govornika Senja, u znatno višem statusnom položaju od doseljenika štokavaca.

Jedna je od čestih pojava kod ovih čakavaca u kontaktu da izgube neku svoju osnovnu čakavsku crtu (npr. gubitak *h* u Brinju), ali je zadrže u nekom segmentu koji nije primaran, samo ipak otkriva svoju čakavsku boju (*dōhtor* u Brinju). Čakavci okruženi kajkavcima, koji čuvaju glas *h* u kontinuitetu u svim položajima, gube ga baš u rijetkim skupovima, koji se mijenjaju u skupine kajkavskoga tipa.

U pojedinim sustavnim razvojnim kretanjima u kontaktnoj situaciji dolazi do skretanja s jednoga puta i prijelaza s njega na drugi sustavni razvojni put. U tom smislu može poslužiti kao primjer promjena $\varphi > a$ u čakavskim uvjetima, koja se danas provodi nesustavno u inodijalektnim okruženjima, a u ponekim se govorima sačuvala samo kao leksički podatak o nekadašnjem razvojnom putu. Njezin najčvršći ostatak je u riječi *jačmen*, u kojoj se ista promjena vrši i u kajkavskim govorima, pa takav glasovni sastav ove riječi za čakavske i kajkavske govore u kontaktu više nije relevantan. Za odnos s kajkavcima nije bitan položaj *l* na kraju riječi, ali je važan za odnos sa štokavcima. Zato je važno znati da se u brinjskih čakavaca *l* čuva u svojim čakavskim položajima.

Pojedina jezična obilježja nekoga govora ili dijalekta ne nestaju naglo. Ona se čuvaju neko određeno vrijeme jer je nove generacije prihvaćaju barem djelomično, na kraju i samo leksički. Protijekom vremena, izmjenom generacija, sve je manje leksičkih sjećanja i uspostavljaju se novi sustavni odnosi.

Govori jednoga dijalekta u kontaktu, pa i u sličnim situacijama, ne mijenjaju se jednako, čak i kada polaze od sličnoga početnoga stanja. To pokazuju i ovi čakavski govori, s mnogim komponentama koje utječu na promjene nekih njihovih prvotnih značajki.

ČAKAVIANS BETWEEN SENJ AND KARLOVAC IN CONTACT SITUATIONS

Summary

In this article the position of Čakavian idioms in the area between Senj and Karlovac is shown. In this area the Čakavian population belongs mostly to ikavian-ekavian dialect. They are here in different dialectal and language contacts. The results of these contacts show that the changes in each idiom depend on the sort of linguistic contact but also on the other different nonlinguistic factors.